

Lengyel
Imre
Zsolt

A könyv szaga

(Bodor Ádám:
Az utolsó
szénégetők.
Magvető, 2010)

Mit lehet kezdeni a zavarunkkal? Kezdjünk el beszélni róla, és vetítsük bele a tárgyalandó szövegbe mint annak olvasásmódot meghatározó mechanizmusát? Vagy vonuljunk vissza inkább, és akkor kezdjünk csak írni majd, ha kibogoztunk minden gubancot, és szorgalmasan végére jártunk minden homályos pontnak? Minek kell az ideális kritikának lennie: egy egyszerű olvasás után elvben bárki számára hozzáférhető olvasat minél pontosabb rögzítésének, vagy a felkészült szakértelem pozíciójából megszólaló útmutatásnak?

Nem lehet persze a világ összes kritikáját azzal indítani, hogy elmélázunk ezen az évszázados problémán, ám ha valahol, akkor Bodor Ádám kapcsán elkerülhetetlenül ebbe a kérdésbe ütközünk. Valamiféle zavarodottság emlegetése a Bodor művészetéről való beszéd állandóan visszatérő eleme, legnyilvánvalóbban persze a sokat elemzett „főmű”, a *Sinistra körzet* kapcsán, melynek többértelműségei és elcsúszásai lehetetlenné teszik, hogy a novellákból összeálló regény egészét ellentmondásmentes kronológiába rendezzük és problémátlanul elkülönítsük a szereplőket. A *Sinistra* nyugtalanító, ám jól leírható belső inkonzisztenciájánál fontosabb azonban számunkra most az a *szövegfolynosság*, melynek elemzésével Pozsvai Györgyi indította monográfiáját: hogy Bodor Ádám kisprózái egyrészt folyamatosan egymásra reflektálnak, osztoznak szereplőkön és helyszíneken, háttért képeznek egy másik írásnak, „valamennyi írásmű részben a többinek is szövegtere”, másrészt hogy ezek a szövegek az újabb és újabb megjelenésekben állandó változásban vannak, a különböző változatok pedig kapcsolódások eltérő konfigurációját rajzolják ki, értelem-szegényítő leegyszerűsítésé téve ezzel a végső, hiteles változat felmutatására irányuló irodalomtörténeti törekvéseket.

Az életmű ilyesféle gomolygásánál fogva tehát elvileg sem ígérkezne egyszerű feladatnak egy új kötet pontos pozíciójának meghatározása, *Az utolsó szénégetők* azonban önmagában véve is problémás eset. Nem Bodor Ádám új munkája, ami a legutóbbi műve, az immár tizenkét éve megjelent *Az érsek látogatása* óta írottakat tartalmazná, és nem is egyszerűen egy újabb válogatás az életműből, mint amilyen a több kiadásban hozzáférhető *Vissza a fülesbagolyhoz* (1992, 1997, 2003) vagy korábban a *Milyen is egy hágó?* (1980) volt. Hogy mi hát akkor, és hogyan jött létre, azt

a fülszöveg meséli el: az Utunkban 1978 és 1981 között megjelent, „elfeledett” tárcák, melyeket most összegyűjtöttek, és előbb az *Élet és Irodalomban* jelentek meg (2007 és 2010 között), majd most a Magvetőnél kötetbe szerkesztve. Egyszerre régi és új tehát, az életmű egy ismerős szakaszának ismeretlen arca.

Bodor Ádám Utunkbeli munkássága azonban mások figyelmét is felkeltette, és az elmúlt években elkészült a Digitális Irodalmi Akadémián – ami ma az egyik legjobban működő magyar kulturális szolgáltató intézmény – egy teljességre törő bibliográfia és egy összeállítás *Az Utunkban megjelent írások* címen. Előbbiből világosan kiderül utóbbi jelentősége: pályakezdetétől, azaz 1965-től 1982-ig, Magyarországra való áttelepüléséig Bodor kizárólag ebben a kolozsvári folyóiratban publikált, a minden itt megjelent művet magában foglaló gyűjtemény tehát a (szintén digitalizált) novellásköteteket kiegészítve valóban elérhetővé teszi a szerző romániai korszakának összes nyomtatásban megjelent dokumentumát. Ennek a bárki számára hozzáférhető korpusznak az ismeretében azonban óhatatlanul felmerülhetnek a most megjelent kötet létokára és megvalósulásának mikéntjére vonatkozó kérdések egyaránt.

A Magvetőtől nyilvánvalóan nem idegen olyan könyvek megjelentetése, amelyek kiadását nem annyira azok irodalmi önértéke vagy hiánypótló jellege indokolja, mint inkább egy-egy szerző rajongóinak kiszolgálása, ahogy az éppen Bodor Ádám kapcsán is jól látható: ebbe az inkább a merchandise részének tekinthető csoportba az emlékezetes módon díjat is nyert *A börtön szaga* című interjúkötet (2001) talán, az addig már számos alkalommal megjelent *A részleg* vászonkötéses, születésnap díszkiadása (2006) biztosan beleérthető. Azt persze, hogy egy kiadó hogyan igyekszik nem hagyni elfelejtődni szerzőjét, aki publikálási tempóját éppen azután fogta vissza, hogy ünnepelt és kanonikus íróvá vált, tekinthetnénk tökéletesen külsődleges, említésre érdemtelen tényezőnek – az életmű egy némileg önkényesen kiválasztott szeletének kontextusából való kiszakítása, elkülönítése és felfedezésként való reflektorfénybe állítása azonban mégiscsak olyan művelet, amely erőteljes kísérletet jelent az oeuvre belső erőviszonyainak átrendezésére, és így mindenképpen reflexióra méltó.

Mert az az internetes változattal való összevetés nyomán egyértelművé válik, hogy a fülszöveg tájékoztatása korántsem képes megfelelő választ adni a kötetrel kapcsolatos minden kérdésre. Legegyértelműbb illusztrációja ennek a kötetéről született egyik első kritika, Dérczy Péter írása az *Élet és Irodalomban* (2010. december 23.). Dérczy láthatóan – és persze érthető módon – rábízta magát a fültre és az ott olvashatókból levonható következtetésekre, ami viszont kétséges érvényű megállapításokhoz vezet. „Bár a cím, illetve az alcím sok mindent elárul a kötettről, de talán mégsem mindent. Például a szövegek keletkezési évszámának hiánya eltakarja azt a ténytet (bár kis számolással még így is kideríthető), hogy Bodor Ádámnak volt egy olyan, utólag elmondható már ez, kiemelkedő korszaka, amelyben ugyan nagyon rövid írásokkal, de rendszeresen jelen volt az Utunk című

lap hasábjain” – kezdi kritikáját, miközben egyrészt a jelenlét, mint láttuk, már 1965-től rendszeresnek nevezhető, másrészt a hétről hétre megjelenő kétflekes írások korszaka sem 1978-tól 1981-ig tartott, mint az alcím sugallhatná, hanem 1977-től 1982 tavaszáig. „[E]sztétikai-poétikai kivételes hatásukat nem attól érik el, hogy bemutatják: milyen volt az író »kölyökkutyá« korában. Jelzi ezt az is – talán ennyit elárulhatok valahai szerkesztőként –, hogy a szerzőnek nem volt oka különösebb javításokat ejteni az ÉS-beli publikáláskor” – írja később, ám ehhez is szükségeltetik két megjegyzés: az egyik, hogy a tárgyalt korszak természetesen Bodornak már nem „kölyökkutyá”-kora, a *Vissza a fülesbagolyhoz* kötetben olvasható klasszikus Bodor-novellák legtöbbje eddigre vagy *Az Eufratesz Babilonnál* kötet mindössze néhány évvel későbbi megjelenése idejére (1985) készen volt; a másik, hogy bár az ÉS-beli közlések valóban meg egyeznek az eredetiekkel, a kötetbeli megjelenésig még alapos átdolgozáson mentek át, számomra megítélhetetlenül, milyen arányban a szerző, illetve a szerkesztő által – minek nyomán nem csak számtalan mondaton esett változtatás, de például egy cím is megváltozott (*Mater dolorosa*ból *Mater immaculata*), és akár szereplők tűntek el (a „szoborszerű, derék bádogos” a *Megbocsátás* végéről). Később pedig az alapján, hogy a „hetvennyolc november tizenhetedikén” játszódó *Légifelvétel* a kötet vége felé található, datálás híján a kronológiát felforgató kötetkompozíciót feltételez, holott az említett tárca 1981 februárjában jelent meg, ha pedig szoros kronológiát nem is tart kötet, de az egy évben keletkezett írások egy tömbben található (egyetlen kivétellel: az eredetileg is együtt, a 2000 folyóiratban megjelent három novella, *A Monbijou utca*, *A télapó felesége* és *A mesterség arca* bár ’80–’81-esek, de a ’79-es novellák között található).

Mindez persze leginkább azért fontos, mert nyilvánvalóvá teszi *Az utolsó szénégetők* sajátos, ám megindokolatlanul maradó köztes jellegét: nem a filológusok vagy a teljességre törekvő Bodor-olvasók számára készített összkiadás, de nem is egy valamiféle evidens csomópont köré szerveződő válogatás. Báthori Csaba egykori beharangozó cikke (*Bodor Ádám tárcái élé*, *Élet és Irodalom*, 2007. június 1.) a válogatásnak egyetlen szempontját adja csak meg („kizárólag azokat a tárcákat publikáljuk, amelyek eddig sem Romániában, sem Magyarországon nem jelentek meg könyvformában”), ám indokolatlanul hagyja az időbeli korlátok kijelölését, pedig semmiféle érzékelhető cezúra nem található sem a kezdő-, sem a végpontnál. A kötet pedig, miközben úgy tesz, mintha egyszerűen átvinné az ott megjelent anyagot, ugyancsak indoklás nélkül elhagy további tizenöt írást. Így összességében jelzés nélkül elveszik Bodor tárcáiról korszakának első csaknem másfél (1977 februártól 1978 júniusig) és utolsó fél éve (1982 január–április), és még a közbeeső időszak termésének egy része is.

A kötetet olvasva azonban ez az egyetlen megismerhető szempont is bizonytalanná válik – olyan szöveggel ugyanis, amely ismerős lehet már, viszonylag hamar találkozhatunk a kötetben. Az *Egy kertész* című szöveg például egyértelműen *Az ősz kezdete*

című novella változata: nemcsak hogy mindkettő egy Lamos nevű kertészről szól, aki megkapja az örökbecfogadni kívánt gyereket, de a mondatok közül is elég sok hasonlít. (Néhány ilyet pedig nem olvashatunk ugyan a kötetben, de csak a második lépcsőben tűntek el: az ÉS sorozatában például megtalálható volt még a *Rövid áttekintés* vagy a *Konyhatatok* címen ismertté vált *Egy konyha*.) Pozsvai Györgyi fentebb idézett megállapításai fényében persze mindez jól érthető: a határ „könyvformában” megjelentek és nem megjelentek tekintendő szövegek között a gyakori átírások miatt Bodornál meglehetősen képlékeny, így nem meglepő, hogy a válogatás alapvető szabálya valójában az eredetileg is novellaként, tehát nem a tárcarovatban és nem két flekken megjelenő szövegek kizárása lehetett csak inkább.

Ezzel azonban elérkezünk a kezdésül említett zavarok területére. Az irodalomtörténész (és hát a *felkészült kritikus*) elfogulatlan tekintete számára ugyanis az *Egy kertész* problémátlanul elhelyezhető az életmű szövedékében mint *Az ősz kezdete* előzményszövege; a *Varakozás*, az *Oroszlánok búcsúztatása*, a *Csendes lebukás* és a kötetből kimaradt *Halk bemutatkozás* című tárcákról pedig kimutatható, hogy némi átírás után a *Kísértetek*-ciklus darabjaiként találnak maguknak majd helyet a novelláskötetekben – és csak alig valamivel okoz több problémát annak a képletnek a felállítására, hogy a kötetben egymás után olvasható *Születésnap* és *Látogatás* című tárcák összeöltéséből jött létre az *Egy unalmas olajlerakat* című novella, amelynek hőse már sem az előbbinek, sem az utóbbinak nem szereplője, hanem

az a Boncz, aki szerepel a *Déli varakozás*, a *Kutyakiállítás* és az *Esti séták* című tárcában (ezek közül egyik se került be ebbe a kötetbe), valamint az *Eufratesz* kötet *Mozgólépcső* című novellájában, amelynek megközelítően azonos szövegű előzménytárcájában azonban a hőst még Lamosnak hívják, ugyanúgy, mint a fentebb említett két örökbecfogadós szövegen kívül a több gyűjteményben is olvasható *Tanúvallomás* című novella hőseit, melynek *Reggeltől délig* című előzménytárcájában azonban még Loseinernek hívják ugyanezt a figurát, aki így megegyezik a *Tapasztalatcsere* című novella és a jelen kötetben is olvasható *Rozzant bürü* című tárca főhősével *satöbbi*.

BODOR
ÁDÁM

Az
utolsó
szénégetők

M A G V E T Ő

De persze az, hogy *Az utolsó szénégetők* olvasása a fent leírtakhoz hasonló tudattartalmak keletkezésével járó élmény – a valóságtól meglehetősen elrugaskodottnak tűnő állítás lenne. Hogy az ezekhez hasonló összefüggésekből mennyi képes aktiválódni, jobbra generalizálhatatlan és a szöveg befogadását mégis lényegi módon meghatározó tényező. A pályafutását a kezdetektől követő és számos szövegét szinte betéve tudó Bodor-rajongó (talán van ilyen) számára alighanem számos összefüggés és elcsúszás felfedezhető, mások viszont már alighanem kevesebbet, és sokszor alighanem csak az ismerőség érzése lesz meg, amit segítség nélkül nem sikerül forrásához kötni. De ha nem is valósul meg soha az összes lehetséges kapcsolat érzékelése, a kötet immanenciájára hivatkozva érdektelennek ítélni ezeket ugyancsak hiba lenne, hiszen bárki, aki valaha is olvasott már Bodor-novellákat, legalább egy futó *déja vu*-érzést alighanem tapasztalni fog egy-egy tárca kapcsán (ha pedig még sosem olvasott, akkor egyrészt maradnak a kötet novelláinak belső kapcsolatai: az Ojniczáné- és főleg a Menyhárt doktor-novellák ugyancsak többértelmű viszonyai; másrészt pedig csak elhalasztódik az érzés addig, amíg a tárcakötet után belefog majd egy novelláskötet olvasásába).

Míndez talán már nyilvánvalóvá teszi, miért is volt különösen szerencsés a találkozás Bodor Ádám és a tárca műfaja között. A különböző távolságokból érkező rezonanciák otthonossá teszik a szövegek terét, antedatálják az olvasó és a szöveg világa közötti viszonyt, mintha azzal, vagyis annak egy közelebbi vagy távolabbi szegletével már az adott tárca olvasása előtt ismerősök lennénk. Az életmű szövegeinek hatása a kitartott alaptónus miatt összeadódik, ám ami kapcsolódások és elkülönülések révén a szövegek összességéből létrejön, az éppenséggel nem egy olyan konzisztens mitológia, aminek *A gyűrűk ura* és annak szatelitszövegei lehetnének a paradigmatis példái, hanem egy folyamatosan változó és elbizonytalanodó, vagyis hatását tekintve mindig már csak az emlékezetben élő világ – aminek nem rajzolhatjuk meg a határait és nem szedhetjük lajstromba lakosait, mégis könnyen érezhetjük otthon benne magunkat. Bodor tehát tárcáiban ugyanúgy egy-egy mindennapos kis eseményre közelít rá, mint teszik azt a prototipikusnak tekintett tárcák szerzői, épp csak ezek ennek a bodori, a valóságtól fél hanggal elemelt világnak az eseményei – amelyben bár felfedezhetjük közös valóságunk területi, politikai, társadalmi viszonyainak nyomát, de azt mindig kibillenti valami abszurditás, de amelyben bár abszurdítások történeke, a szenttelen hangú elbeszélő mégsem tudja másnak látni, mint tökéletesen normálisnak. És ennél fogva tűnnek valamivel talán sikerültebbnek a kötet első felében található tárcák (ezek eredetileg jobbra *A város megközelítése* főcím alatt jelentek meg), ahol egy városnyi területen koncentráltan látszanak összefutni a szálak, míg a második félben (ide többnyire a *Helyszínek* ciklusból kerültek szövegek) behálózák az egész keleti blokkot, az extenzitás javára csökkentve az intenzitást.

Végül azonban vissza kell térnem a kiinduló problémához: az egyszerű és a hozzáértő olvasó ugyanis ezúttal talán nem is esik olyan nagyon messzi egymástól. Amilyen sokat emlegetik papír-

alapú és elektronikus olvasás manapság kieleződő csatáját, olyan ritkán jut túl a vita a könyv illatára apelláló érveknél. Pedig amit tudok a Bodor-művek összefüggéseiről, azt nem azért tudom, mert képes vagyok fejben tartani az egész életművet vagy akár csak mert Bodor-kutató lennék. A zavarra, amit az olvasó érez a megsejtett, de pontosan nem lokalizálható kapcsolatok nyomán, már nem csak a korábbi kötetek – ha a közelben vannak – reménykedő végigpörgetése lehet a válasz, hanem az is, hogy egyszerűen rákeresünk a gyanús szóra az összes Bodor-mű között. Kizárhatjuk persze ezt mint a tárcák keletkezéséhez képest anakronisztikus vagy egyszerűen csak az olvasás hagyományrendjébe nem illeszkedő reakciót – és valamilyen szinten talán ezt látszik sugallni egy bárki számára hozzáférhető korpusz egy kiválasztott szeletének könyvként való megjelentetése is. Ám a lehetőség mindenesetre átrajzolhatja az életműről alkotott képünket: a potenciális kapcsolatok mind realizálhatóvá válnak, az emlékképek a szövegrengeteg mélyébe vezető ösvényekké változnak, amely ettől persze még nem válik egyértelművé, sőt így lendül csak játékba igazán a fabulák, szereplők és helyszínek önazonosságát és egyértelmű összetartozását kibillentő poétika – város helyett vidámpark. *Az utolsó szénégetők* tárcái mindenesetre kiváló kiindulópontokat nyújtanak ilyen kirándulásokhoz.

Vágyakozás a nehézségek után

Demény Péter

(Spiró György: *Tavaszi Tárlat*. Magvető, 2010)

„Még a regény jellegtelen, néhol bántóan alacsony színvonalú stílári állaga is ezzel hozható összefüggésbe: a színpadi utasítások sietős, hevenyészett, az akciót szolgáló nyelve ez.” Radnóti Sándor már a Híd 1982/12-es számában *Az Ikszekről* közölt tanulmányában¹ megfogalmazta, ami engem biológiai okokból jóval később kezdett foglalkoztatni, de azóta sem tudok szabadulni tőle; pontosabban szempontokat adott egy kérdésemhez, amely úgy izmosodott meg, ahogy megismertem Spiró életművét és egyre csatlakoztatnabbul hallani kezdtem a spirói hangot: hogyan lehetséges, hogy ilyen hányaveti mondatokból ilyen kom-

¹ Kötetben lásd Radnóti Sándor: *Néma játék*. Spiró György: *Az Ikszek* = Uő.: *Mi az, hogy beszélgetés? Bírálólatok*. Magvető, Budapest, 1988, 104–117 (JAK-füzetek 36). Az idézett mondat a 111. oldalon olvasható.

pakt, szép és nagy jelentőségű próza áll össze? Úgy láttam, hogy egy Spiró-regény indítása semmiképpen nem előlegezi meg a nagy művet, amelyhez jó esetben eljutunk, ha nem tesszük le a könyvet az első oldalak után. „Megjött Boguslawski – jelentette Macrott.” „Jeruzsálembé indulsz holnapután!” Ez *Az Ikszek*, illetve a *Fogság* kezdőmondata, és nem hiszem, hogy bárki úgy gondolná, általuk máris egy olyan nyelvi világba került, amelyből nem lehet szabadulni. Az elsőből megtudjuk, ki a főszereplő, a másodikból, hogy mivel indul a cselekmény, mi az, ami kimozdítja Urit megszokott környezetéből és elindítja a kalandok felé. Semmi olyasmi, amiből arra következtethetnénk, hogy itt a nyelv művésze állunk szemben, lerúghatjuk a papucsunkat, elengedhetjük magunkat a fotelben és máris élvezhetjük, mit hoz a jövő.

De ki mondta, hogy most a nyelv művésze következik? Az író maga biztosan nem mondta, és nem lenne tisztességes, ha olyasmit várnánk el tőle, amit soha meg sem ígért. Spiró poétikájának semmi köze ahhoz a nyelvművész programhoz, amely napjainkban nagy divatját éli s amely rangos szerzők mellett, mint amilyen Esterházy Péter vagy Parti Nagy Lajos, egy csomó dilettánst is üdvözít. Egy tévéinterjúban, amelyet a *Fogság* megjelenése előtt adott Mészáros Sándornak, Spiró többek között Gorkijt említette olyanként, aki „segített rajta” és Móriczot „nagy íróként”, s ebből is nyilvánvaló, hogy egy olyan poétikát tart a magáénak, egy olyan poétikához ragaszkodik a maga karcos módján, amely a klasszikus nagyregényeké, s amelyben a „világ” és a „valóság” nagyobb szerepet játszik, mint a nyelv.

Tisztában vagyok vele, hogy a kortárs elméletek fényében csínján kell bánni az ilyen megkülönböztetésekkel, sőt, azok szerint ez a különbségtétel egyenesen képtelenség, de egy író hite és poétikája nem tehető elméletek függvényévé. „Tizenegy éves koromban, 57 tavaszán olvastam egy különös újságcikket. Negyvenkét évvel később, váratlanul bukkant fel az emlékezetemben, és pillanatok alatt egy regény eleje és vége rémlett fel bennem, hogy már csak a két végpont közötti szöveget kelljen megírnom. Nyomozni kezdtem az újságcikk után. Két hónapi kutatás után már-már lemondtam a regénytervről – epikai hitel nélkül nem érdemes prózát írni –, amikor rábukkan- tam.” Olvassuk el még egyszer a fülszövegből a gondolatjelbe tett mondatot: „epikai hitel nélkül nem érdemes prózát írni.” Először nem értettem, illetve nem értettem egyet vele, vitatkoznunk kezdtem hát. Miért keres egy író olyan kétségbeesetten egy újságcikket? Az „epikai hitel” nem újságcikkekből, „történelmi tényekből” lesz, hanem éppenséggel a mondatokból. Honnan tudom én, mi történt a XVIII–XIX. század fordulóján *Az Ikszek* helyszínein? Nagyon nyersen szólva kizárólag a regényből; még nyersebben szólva más nem is érdekel. A valóság az, ami számomra megjelenik egy műben és sokkal inkább függ a szöveg hitelességétől, mint a tények igazságától. Azt a kort, amelyben Uri élt, elképzelni is alig tudom, de meg sem fordul bennem, hogy nem tudom elképzelni: a *Fogság* magával ránt a maga igazságának örvényébe. Milyen könnyen kimondtam, hogy „Uri élt”, holott máshonnan nem tudom ezt, mint Spiró regényéből.

Így vitatkoztam magamban, amíg rá nem jöttem, hogy voltaképpen *magammal* vitatkozom. Spiró nem erről beszél. Hanem a *narrátor pozíciójáról*, arról a pontról, ahonnan az írás egyáltalán elkezdhető, ahonnan értelme, *írói* értelme lesz az anyaggyűjtésnek, ahonnan kezdve kattozhat az alkotói motor. Ha nem irtózna az ilyen jellegű szavaktól, úgy is fogalmazhatott volna a fülszövegben, „referencialitás nélkül nem érdemes prózát írni.” Magyarán: nem *nekem* kell elhinnem, hanem *neki*, annak, aki a szövegen dolgozni kezd. „Nem találunk szavakat” – egy Spiró-könyv nem indulhatna így. „Nem találok valóságot” – így indulhatna, de nem indul, mert csak akkor ír könyvet, ha megtalálta.

„Ugyan egy kisregény terjedelménél valamivel hosszabb lett, de még így is a *Tavaszi Tárlat* a legrövidebb regényem.” – nyilatkozta az író,² még a könnyebb befogadás érdekében sem érdemes azonban visszamenőleg szabadkozni: az ő formája a *nagyregény*. Talán éppen a furcsán művészetlen mondatok miatt; azoknak lehet szüksége egy hosszú pályára, hogy nyugodtan gördülhessenek, nyugodtan kifuthassák magukat és megteremthessék önnön valóságukat.

A másik hipotézis, amelyet megfogalmazok: Spirónak *prózaíróként* valamilyen régmúlt eseményre van szüksége, hogy igazán sikerült könyvet alkosson. Azokban, amelyeknek a témája a jelen vagy a jövő, túlságosan nagy hangsúlyt és intenzitást kapnak az író megszállottságai, elsősorban végtelen pesszimizmusa, amellyel a mai Magyarországhoz és a mai világhoz viszonyul. *Az Ikszek* vagy a *Fogság* világában valahogy inkább Boguslawski, illetve Uri történetéből bontakoznak ki az itéletek; Fátray Gyula világa azonban az a világ, amelyben Spiró maga is felnőtt és szocializálódott. A szűken értett „epikai hitel” itt üt vissza arra, aki olyan szenvedélyesen hangsúlyozza a szerepét. Már Bazsányi Sándor is töprengett azon, vajon ki beszél a különféle „keseregésekben”, a főszereplő vagy az elbeszélő. „Nem lehet teljes bizonyossággal eldönteni. Spiró elbeszélője ugyanis »történetünk hősnéke« bőrébe bújva bármit mondhat, bárminek hangot adhat, bármiféle indulatból vagy rögeszméből fakadó érületi vagy nyelvi közhelynek, bármiféle laposságnak vagy olcsóságnak.”³

² <http://kultura.hu/main.php?folderID=887&articleID=306064&ctag=article&id=1>

³ Bazsányi Sándor: *Posztoszocialista lektűr*. Élet és Irodalom, 2010. október 22.

